

ItK

5-6

Irodalomtörténeti Közlemények

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1978**

A TARTALOMBÓL

Szörényi László: A barokk hősi ideál az olasz és a közép-európai latin jezsuita eposzokban

Kosáry Domokos: A magyar történetírás a „romantika korában”

Zágonyi Ervin: Kosztolányi és Gorkij

*

Horváth János „Nemzeti klasszicizmusunk irodalomszemlélete” című egyetemi előadásai (Közzéteszi: Korompay H. János és Korompay Klára)

*

Sőtér István: A tájköltészetéről

*

Lévay Edit: Ilosvai Selymes Péter ismeretlen históriás éneke Mátyás királyról

Vargha Kálmán: Dokumentumok Németh László és a Nemzeti Színház kapcsolatáról

Szemle

Handbuch der ungarischen Literatur (Zdenko Škreb)

Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon (Tarnai Andor)

R. J. W. Evans: The Wechel Presses: Humanism and Calvinism in Central Europe (1572—1627) (G. Lábos Olga)

Köpeczi Béla: Függetlenség és haladás (Bónis György)

Rónay László: Kosztolányi Dezső (Szegedy-Maszák Mihály)

Baróti Dezső: Kortárs útlevelére (Péter László)

Sziklay László: Visszhangok (Csukás István)

Szauer József: Kövek és könyvek (Sárközy Péter)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1978. LXXXII. évfolyam 5–6. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Klanczay Tibor
főszerkesztő
Komlószi Tibor
felelős szerkesztő
Németh G. Béla
társszerkesztő
Bíró Ferenc
Kiss Ferenc
Tarnai Andor
Tverdota György
Varga József
Veres András

Szörényi László: A barokk hősi ideál az olasz és a középeurópai latin jezsuita eposzokban 529
Kosáry Domokos: A magyar történetírás a „romantika korában” 540
Zágonyi Ervin: Kosztolányi és Gorkij 561

Évforduló

Horváth János „Nemzeti klasszicizmusunk irodalom-szemlélete” című egyetemi előadásai (Közéleti: *Korompay H. János és Korompay Klára*) 575

Kisebbségi közlemények

G. Lábos Olga: Szenci Molnár Albert *Lusus Poeticus* című gyűjteményéről. 590 — *Kajtar Mária*: Berzsenyi és Hölderlin. 597 — *Sötér István*: A tájköltészetéről. 607 — *Schéda Mária*: Madách első drámakísérleteinek néhány lélektani tanulsága. 613 — *Kovács Sándor Iván*: Válasz Sárközy Péternek 619

Műhely

Mezei Márta: Szemlélet és módszer két Petőfi-monográfiában 621
Haiman György: Kner Imre és a *Psalmus Hungaricus* 633

Adattár

Lévay Edit: Ilosvai Selymes Péter ismeretlen históriás éneke Mátyás királyról 647
Váradi-Sternberg János: Kazinczy Ferenc és Kriebel János 673
Szilágyi Ferenc: Földi János ismeretlen versfordítása 681
Vargha Kálmán: Dokumentumok Németh László és a Nemzeti Színház kapcsolatáról 689

Szemle

Handbuch der ungarischen Literatur (*Zdenko Škreb*) 718
Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon (*Tarnai Andor*) 721
R. J. W. Evans: The Wechsel Presses: Humanism and Calvinism in Central Europe (1572–1627) (*G. Lábos Olga*) 725
Köpeczi Béla: Függetlenség és haladás (*Bónis György*) 728
Rónay László: Kosztolányi Dezső (*Szegedy-Maszátk Mihály*) 730
Baróti Dezső: Kortárs útleveleire (*Péter László*) 735
Sziklay László: Visszhangok (*Csukás István*) 740
Szauder József: Kövek és könyvek (*Sárközy Péter*) 742

*

Petrus Ransanus: Epithoma rerum hungararum. — Utazások a régi Európában. — Apáczai Csere János: Magyar Encyclopaedia. — Bisztray Gyula: Könyvek között egy életen át. — Adytól — Adyról. — Péter László: Ady nálunk. — Kollin Ferenc: A Prager könyvkiadó története. — Kosztolányi Dezső: Látjátok feleim. — A gyengéd óriás. — Juhász Béla: Irodalom és valóság. — P. Dombi Erzsébet: Öt érzék ezer muzsikája. — Kovács Endre — Szerdahelyi István: Irodalomelméleti alapfogalmak. (*Blazovich László, Ács Pál, Szőnyi György Endre, Imre László, R. Takács Olga, Madácsy Piroska, Vásárhelyi Miklós, Weber Antal, Czére Béla, Rónay László, Széles Klára, Horváth Tamás*) 745

Krónika

Solt Andor (1904–1978) (*Horváth Károly*) 761
Intézeti hírek (1976. január 1 — 1977. december 31.) 762

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest
Ménési ut 11–13.

A BAROKK HŐSI IDEÁL AZ OLASZ ÉS A KÖZÉP-EURÓPAI LATIN JEZSUITA EPOSZOKBAN

Arisztotelésznek a XV. század végén előkerült és a XVI. században kommentárok tucatjaival kísért és magyarázott Poetikája nyomán¹ a születő új nemzeti irodalmaknak és a megújult latin irodalomnak egyaránt központi programpontjává vált az antik normának megfelelő hősi eposz létrehozása. Olaszországban a problémát lényegében lezárta Torquato Tasso értekezése, a *Discorsi dell'Arte Poetica ed in Particolare sopra il Poema Epico*, illetve a részben saját elveit cáfoló, s a megtagadott Ariostohoz erős szálakkal kapcsolódó eposza, a *Megszabadított Jeruzsálem*. Magyarországon az anyanyelvű fikciós, tehát szorosabban vett szépirodalom a XVI. századi biztató kezdet során, amikor jelentős teljesítmények születtek a líra és a dráma területén, még nem hozott létre hőseposzt. A hiányt Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelme* pótolta, a XVII. század közepe táján, de a kezdeményezésnek nem akadt folytatása.² Mikor a XVIII. században Voltaire a hőseposzról írott értekezésével és *Henriade*-jával ismét napirendre tűzte a nemzeti eposz kérdését, újra felfedezik az elfeledett Zrínyit, s így a *Szigeti veszedelem* ott van nemcsak sok elvetélt XVIII. század végi eposzkísérlet bölcsőjénél, hanem a magyar romantikát inauguráló eposznál, Vörösmartynak 1825-ben kiadott *Zalán futása* c. művéénél is. A magyar – s az általában vett közép-kelet európai – irodalmak rendkívül sajátos fáziseltolódásáról vall azonban nemcsak az, hogy Vörösmarty eposza, amely világképében a legkorszerűbb romantikus költészet-teóriákkal és filozófiákkal, így Friedrich Schlegelével és Novaliséval áll közeli rokonságban, ihletért visszanyúl a barokk elődökhöz (Zrínyin kívül magához Tassohoz is)³ – hanem az is, hogy az eposzt megelőző programjában a XVI. századi német és a XVII. századi francia jezsuita költészet-teoretikus, Pontanus és Jouvancy eposz-meghatározását fogadja el és tartja követendő előírásnak.⁴ Hogy megérthessük ezt az anomáliát, amely Vörösmarty barátja, a teoretikus Toldy Ferenc, illetve az ő programját elfogadó Arany János működése révén a XIX. század 80-as éveigi meghatározza a magyar irodalom műfajstruktúráját, – hiszen Arany mintegy időtlen mintaképekként követi még mindig Ariostót és Tassót – nem elég a magyar nyelvű irodalom vizsgálata, hanem meg kell alaposan ismernünk a nemzetközi neolatin irodalomhoz a legszorosabb szálakkal kapcsolódó, elfeledett magyarországi latin irodalmat, ezen belül pedig a XVII. és XVIII. században a szinte kizárólag jezsuiták által művelt latin hőseposzokat. Ennek a nagyobb munkának egy fejezetét szeretném a jelen alkalommal ismertetni, különös tekintettel arra a hős-ideálra, amely ezekben az eposzokban jelentkezik.

¹vö. Bernhard WEINBERG: A history of literary criticism in the Italian Renaissance, I–II. Chicago 1961.

²vö. KLANICZAY Tibor: Zrínyi Miklós. Bp. 1964.²

³vö. SZÖRÉNYI László: „... s hű a haladékony időhöz”. Történelemszemlélet és kompozíció a Zalán futásában. – Ragyognak tettei... Tanulmányok Vörösmartyról. Szerk.: Horváth Károly, Lukácsy Sándor, Szörényi László. Székesfehérvár 1975.

⁴vö. VÖRÖSMARTY Mihály: Jelentés. – Vörösmarty Mihály Összes Művei. 4. k. Szerk.: HORVÁTH Károly, MARTINKÓ András. Bp. 1963. 347–349.; PONTANUS: Poeticarum institutionum libri III, Ed.² emendatior. Ingolstadii, MDXCVII. Lib. II, De epopeia, pp. 54–86.; Josephus JUVENCIUS: Institutionem poeticarum liber II., Caput II. De Materia Epopeiae.

Zrínyi Miklós már egy éve halott, amikor 1665-ben egy venetoi költő, az udinei Giovan Battista Nigronio elégikus szavakkal megemlékezik róla két-énekes latin eposzának, a Giovanni Dolfin aquileiai pátriárkának ajánlott *Bellum Pannonicum*nak második énekében.⁵ A barokk poétikák egy része megengedte, hogy kiváló, hősi, valóban élt, esetleg még élő személyt is megszólíthasson a költő a Múza helyett, segélykérésében. Így vélekedett pl. Martin Du Cygne belga jezsuita 1664-ben írott *Ars poeticájában*.⁶ Ily módon lesz Zrínyiből Múza, ha már hőse nem lehetett az eposznak⁷ – s ily módon lett múza a költő pártfogójából, a pátriárkából, sőt, még Raimondo Montecuccoliból is, az eposz alkalmául szolgáló szentgotthárdi csata győzteséből, különben Zrínyi esküdt ellenségéből. A törökök hadjárata, Érsekújvár (Naiasel) elfoglalása s a Rába mellett elszenvedett vereségük az eposz tulajdonképpeni tárgya, mégis mindvégig háttérbe szorul. Amit látunk: az két ellentétes jellemű hős, a török szultán és a német-római császár. Mehemetes, a török szultán csak háreme örömeinek él, és olyannyira megszelídíti Vénusz, hogy nem akar háborúzni többé Velence és általában a keresztények ellen. Az ördög elbűsul és Mohamed próféta képében megjelenik álmában a szultánnak, és ott Tasso, meg Zrínyi Alektója módján a keresztények kiirtására buzdítja. Cserébe Róma elfoglalását és vele a világalmat kínálja. Ehhez azonban először le kell győznie Lipót császárt. A szultán hallgat is a csábító szózatra és sereget gyűjt. Egy alördög rögtön Lipóthoz siet, és Ferdinándnak, a császár elhunyt atyjának képében éjszaka lebeszéli arról, hogy a török ellen készülődjön, hiszen az csak a perzsák ellen indul, foglalkozzék inkább a portugál trónbitrló elűzésével. Lipót a második énekben szemrehányásokkal illeti atyját, miért vezette félre, hiszen közben a török elfoglalta Érsekújvárt. Az égből immár az igazi atya

⁵ *Bellum Pannonicum Illustrissimo ac Reverendissimo D. D. Joanni Delphino Aquileiae Patriarchae, etc. nuncupatum. Auctore Joanne Baptista Nigronio de Ampugnano Corso. Utini, MDCLXV. Typis Nicolai Schiratti. vö. Gr. Alexander APPONYI: Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. Gesammelt und beschrieben von —, II. Bd. XVII und XVIII. Jahrhundert (bis 1720). München, Jacques Rosenthal's Verlag 1903. 141–142. Nr. 946.*

⁶ *De arte poetica libri duo, Auctore R. P. Martino Du Cygne Societatis IESV. Leodii, Apud Viduam Balduini Bronckart, sub S. Francisco Xaveris 1664. 165.*

⁷ „Has acie tumidus sub utroque iacentia Phoebos
Littora Bistonio ductor promittere Regi
Audeat, et pulso patrij de culmine regni
Caesare, qua gemino fulget regina volucrum
Vertice barbaricae largiri molnia lunae.
Crederis his dignus, NICOLAE, potentibus armis
Primus et his peteris; te Thracia credidit hostem,
In quem tota ruat, coniunctaque tela ferantur
Unius in caedem capitis, quo sospite jactant
Esse minus tutas, quas barbarus occupat urbes;
Nec satis ingentes populos immania Thracum
Jussa pati, dirique iugo succumbere Turcae,
Absumpsero tuas inimica incendia turres
Et formidatam vicinis hostibus arcem
Devorat ignis edax, quem non contermina vincunt
Flumina, Danubii cognata nec unda coërcet.
Non eadem te fata manent; contemnere doctus
Innumeras acies, nec cuspide laesus ab ulla
Qua tua quaesierint irati funera Thraces,
Concidis immanis laceratus dentibus apri,
Herculeis qualem, nec tellus Maenala telis,
Nec, Meleagre, tuis Calidonius abtulis horror.
Sic fera Bistonias ulciscitur impia caedes,
Datque virum letho, cui filo perennia Clotho
Ducere debuerat nullo violanda sororis
Forcipe, nec digitis unquam rumpenda malignis.”

szellemé jön, s álomban felviszi fiát a Menny palotájába, ahol is a Cicero Somnium Scipionis-ából, illetve az Aeneis VI. énekéből ismert módon megmutatja neki a Habsburgok dicső múltját, egy kristály-üvegpalotában lógó arcképcsarnokban, kezdve Habsburg Rudolftól, a császári cím első birtokosától, egészen a jelenig. Itt értesül a császár a szerencsés kimenetelű szentgotthárdi csatáról is, majd mennyei szépségű nő képét mutatja neki a szellem: ez jövendő felesége, Ausztriai Margit. A vele kötött házasságból származó gyermekeire a török kiűzése után már a teljes világalom vár. Az eposz ezzel véget is ér, és epigramma-sorozat rekeszti be a kötetet a csatáról, s a főbb szereplőkről, a császári nászról, végül pedig egy könyörgés áll a Szent Szűzhöz.

Feltűnő, hogy Nigronio jóformán teljesen passzív hőst választott, akit nem cselekedetei, hanem kegyessége, isteni kiválasztottsága és uralkodói rangja tesz hőrosszá, aki a világtörténelemre döntő befolyást gyakorol. Nem egyszerű hízelgés Lipót ilyesfajta beállítására. A neolatin barokk poétika megengedte, hogy az eposz főhőse ne csak cselekvő hősöz legyen, hanem szentéletű férfiú is. Alessandro Donati, római jezsuita, 1647-ben megjelent *Ars poeticájában*, amely az Urbán pápa neolatin költői udvarának poétikai elveit és gyakorlatát summázza, azt tartja, hogy az eposzi főhősnek azzal az erénnyel kell rendelkeznie, amelyet Arisztotelész a *Magna Moraliában* hősiesség címén a vadsággal állít szembe.⁸ Ezért tehát – folytatja a gondolatot Donati Ansaldo Ceba Poétikája nyomán – bármely erkölcsi erényből kihozható a heroikus cselekmény.⁹ Mivel tulajdonképpen felsőfokon véghez vitt erény a hősiesség, elvileg egy erény sem zárható ki köréből. Mégis, azon erények részesülhetnek előnyben a hőseposzra való kiválasztásnál, amelyek a közjóra céloznak. Ilyen persze a vitézség. A vitéz hősnak, következésképpen az eposz főhősének mindenesetre nem kell mindenben hibátlanok lennie. Még Aeneas sem volt feddhetetlen, Didóhoz fűződő kapcsolatában. De – teszi hozzá Donati, – sokkal helyesebben az következhetik az alaptételből, hogy igenis lehetséges igazi eposzt írni szent emberről. Ez ugyanis nagyobb erénnyel ékeskedik, mint a közönséges hősöz, mert a természetes erények mellett természetfelettiakkal is dicsekedhetik. Lehet tehát heroikus Szegénység, Alázatosság, Imádságos Lelkület – ez Lipót fő eposzi jellemzője is –, érnek ezek annyit, mint a királyi vagy hadi erények. A költészet hőseit különben is előnyösen különbözteti meg a történelem hőseitől, hogy sokkal inkább mintaszerűek. Nagy Sándorban, Hannibálban, Julius Caesarban szétválaszthatatlanul kavargott bűn és erény. Az eposzíró viszont megteheti, hogy a bűnöket a komikus mellékszereplőkre ruházza. Ami az eposz tárgyának kiválasztását illeti, Donati teljesen elfogadja Tassonak az értekezésben kifejtett nézetét: történelmileg igazán élt személyt, keresztényt, és ne nagyon régít válasszunk ki eposzunkhoz.¹⁰ Vitatkozik Ansaldo Cebával, aki megengedi a pogány főhőst is,¹¹ – ő legfeljebb koholt személyt enged, de mindenképpen keresztényt. Fontosnak tartja a nemzeti jellem (*mores gentium*) sajátos festését is, de részletesen nem tér ki rá, mivel erről mások már írtak.¹²

Donati tanítványa, a híres lengyel jezsuita költő, Maciej Kazimierz Sarbiewski, aki mestere Nagy Kontantinról szóló eposza nyomán maga is írt egy eposzt, a Lechiast, amely sajnos legnagyobb részét elveszett, 1626–27-ben keletkezett, de legutóbbi időkig kéziratban maradt részletes poétikájában, amely a *De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus* címet viseli, igen részletesen kidolgozza az eposzi hőssel kapcsolatban felállított követelményrendszert.¹³ Fő mintái Arisztotelész és Scaliger, erősen

⁸ Alexandri DONATI, *Senensis e Societate Jesu: Ars poetica. Romae, Typis Guilielmi Facciotti 1631. 305–306.*; vö. ARISZTOTELÉSZ: 2. Magn. Moral. c. 60.; ld. még, Mario COSTANZO: *Critica e poetica del primo seicento. III. Mario Bulzoni Editore. (Roma, 1971). 75–88.*

⁹ I. m. 307. skk.

¹⁰ I. m. 311–313.

¹¹ „Caeterum alij fictam Heroem aut hominem ethnicae superstitionis non excludunt, (Ansal. de poem. Her. par. 2.)” i. m. 312.

¹² I. m. 212.

¹³ Maciej Kazimierz SARBIEWSKI: *O poezji doskonatej czyli Wergiliusz i Homer (De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus)*. Przełożył: Marian Plesia, Pracował: Stanisław Skimina. Wrocław MCMLIV.

retorikus felfogásában viszont főleg jezsuita mestereit követi, Donatin kívül az olasz Galluzzit és a spanyol La Cerdát. A mintahős Aeneas, aki egyszemélyben egyrészt kontemplatív erényeket egyesít, amelyek alapján teológus, filozófus, matematikus és földmérő, kronográfus, optikus, csillagász, csillagjós, fizikus, metafizikus, természetes varázsló, kozmográfus, orvos, erkölcsstanász, gazdasz, politikus, bölcs, jogtudor az egyházi- és világi jogban, bél- és madárjós, látnok, aszkéta, szónok, történetíró, költő, zenész, festő, építész, hajós, földműves és vadász, másrészt heroikus erényeket, melyeknek alapján a legjobb király és fejedelem, a legjobb hadvezér, törvényhozó, pap és főpap, polgár és katona.¹⁴ Sarbiewski részletesen fejtegette a hős jellemzésével kapcsolatos nemzeti jellemvonások toposzait is, együtt azokkal, melyek a személyre, a nemre, életkorra, hivatalra, rangra stb. vonatkoznak. 12 nemzet jellemvonásait katalogizálja példaképpen antik auktorokból és újabb közhelyekből összeállítva, eszerint a rómaiak alkalmasak a világalalomra, jelenleg a Menny uralmára (célzás a pápaságra). A franciák lázadók és hűtelenek urukhoz, erkölcsstelenek, luxusban kicsapongók. A spanyolok nagylelkűek, a németek kemények és munkások. Legrészletesebben persze a saját nemzetét jellemzi, a lengyelt. Nagyok a kezdeményezésben, lanyhák a kivitelben. Bámulják az idegent, lenézik a köztük lakó igaz nagyságot stb. Legfőképpen szónokolni tudnak és szeretnek. Olyanok ők Európában, mint a bergamóiak Lombardiában. Mint írja, a Lechiashoz gyűjtött igen részletes anyagot a lengyelekről.¹⁵

Írt azonban Lechiast egy kalandos életű cseh protestáns emigráns is, az egy ideig Lengyelországban tevékenykedő Clemens Venceslaus Zebracenus a Lybeo Monte. Az ő négy-énekes eposza, amelyet 1632–35 között írt, a század első évtizedeinek lengyel történelmét éneкли meg.¹⁶ A harmadik könyv Ulászló király nagyszabású álmában felvonultatja a lengyel múlt arcképcsarnokát – mint majd Nigronio az osztrák dinasztiáét. A nemzeti jellemvonások tehát sosem nélkülözhetők a nemzeti dinasztiát, ha eposz hőseiben akartak testet ölteni. Nigroniónál nincs is hiba, csak éppen Lipót Germánia uralkodója, a szultán is Germánia ellen készül, Magyarország csak csatatér, harc nélküli terepe a német és török, keresztény és pogány erők összecsapásának. Vajon mit tettek a magyarországi neolatin költők, hogyan birkóztak meg a keresztény, nemzeti, történelmi, nem túl régi hős megteremtésének követelő igényével?

Sokáig kitértek a feladat elől. A század első hat évtizedéből nem ismerünk egyetlen olyan próbálkozást sem, amely a fentebb vázolt enciklopédikus igénnyel közelített volna az eposzíráshoz. Még külsőségekben sem, nemhogy az eposz Sarbiewski által megfogalmazott mélyebb, jelképes jelentéséig eljutottak volna: hogy az ti. egy hős küzdelmeinek során a lélek megtisztulását, magasabb fokra emelkedését ábrázolja.¹⁷ Ritkán használták a hexametert: s ha igen, legfeljebb a Claudianus-féle panegirikus eposztípust művelték. Ilyen a tübingeni evangélikus lelkésznek, Georg Hartlieb-nak Nadasdy Ferenc temetésére írott *Carmen heroicum*-ja.¹⁸ A hős életének elbeszélését állandóan beárnyékolja a gyász, s az akció, mivel egyetlen egységét a szereplő egysége adja, szétesik. Egyetlen kiemelkedő, jól megkomponált epizódja a törökkel folytatott párbaj. A híres horvát anagrammaköltő,

¹⁴I. m. 52–73.; vö. Stanisław SKIMINA: De Mathiae Casimiri Sarbiewski, Horatii Sarmatici, artis poeticae praeceptis. – Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa. Eine Sammlung von Materialien, Besorgt von Johannes Irmscher. Akademie-Verlag, Berlin 1962. II. k. 149–152.; Kasimierz KUMANIECKI: Die lateinische Dichtung in Polen in der Zeit der Renaissance (1460–1620), uo. II. k. 107–120.

¹⁵SARBIEWSKI: i. m. 96–101.

¹⁶vö. J. STARNAWSKI, with the Co-operation of J. IJSEWIJN: Clemens Venceslaus a Lybeo Monte, „Lechiados Libri IV” (ca. 1632–35). An Unedited Poem on the Accession to the throne of Ladislaus IV of Poland. *Humanistica Lovaniensia*, XXI. 1972. 281–384.

¹⁷vö. SARBIEWSKI: i. m. 192–207.

¹⁸Georgius HARTLIEB: *Carmen heroicum. Spectabili et magnifico Domino: Domino Francisco de Nadasd perpetuo, terrae Fogaras, et Comitatum Castriferrei, et Soproniensis Comiti [. . .] qui pie [. . .] expiravit, sacrum. Impressum Typis Ioannis Manlii, Keresturini 1604.*

Paulus Vizetovič-Ritter, 1683-ban kiadott *Novus Skanderbeg* című eposza sem igen különbözik ettől a ditirambikus, illetve epitáfikus típustól.¹⁹ Igaz, hogy prefációjában nagy hangon fogadkozik, hogy érett fővel most már eposzt fog írni, ám az egész nem egyéb, mint Don Petrus Ricejardi, likai gróf és főispán dicsőítése abból az alkalomból, hogy Lipót császár előléptette. Megismerjük a hős életét, sokoldalúságát, török-arab-perzsa nyelvtudását, értesülünk keleti és nyugati utazásairól – s jóformán ennyi az egész. Ez a furcsa, eposznak álcázott dicsőítő óda a XVIII. század végéig élt Magyarország neolatin irodalmának műfajai között, ám később magyarányúra duzzasztott ál-mitológia mezébe burkolózott, s a pusztá tények az előszóba vagy a prózai argumentumba szorultak.

A neolatin irodalom mindenütt kapcsolódott a nemzeti nyelvű irodalmak adott fejlettségi fokához, addigi eredményeihez, nemcsak az antik előzményekhez, illetve más neolatin alkotásokhoz. Aligha tekinthető tehát véletlennek, hogy a magyarországi latin költészet Zrínyi nagyanyú, magyar nyelvű kezdeményezése után kezdett kísérletezni a hősi epikával. Az első eredmény egy antológia. Csákányi Imre jezsuita szerkesztménye, a *Heroa facinorum hebdomas Carmine heroico descripta*, amely Nagyszombatban jelent meg 1676-ban.²⁰ A hét nevezetes cselekedet, hős- vagy szörnyett, amelynek megverselésére e jezsuita poétika-professzor tanítványai vállalkoztak, nagyrészt a magyar és török történelemből van merítve. A magyar persze a hun történelmet is magában foglalja: a kor történelmi tudatában ez magától értetődik. Tehát az első szerző, Gersei Petthő László gróf Attiláról énekel, az Isten Ostoráról.²¹ Attila királyt a szerző a nyugati keresztény történelmi felfogásnak megfelelően ördögi zsarnoknak ábrázolja. (Noha Cseke István jezsuita 10 évvel korábban kiadott, de máig lappangó eposzában már feltehetőleg megjelent a magyar felfogásnak megfelelő honfoglaló hun király.)²² Tysiphone fúria intéz hozzá buzdító beszédet fővárosában, Sicambriában. A Vergilius–Tasso–Zrínyi-féle fúria az egész keresztény világ szétrombolására szólítja fel tétlenkedő hívét. Attila végig is dúlja a békés Nyugatot, majd eljut Katalaunumig. A részletesen leírt csatában egyszerre csak elveszítjük szem elől: a főhős ettől kezdve Thorismundus királyfi, aki elesett apját siratja és temeti. A tanulság: Fortuna kerekere forgandó, mindnyájan por és hamu vagyunk. Az elégiába hanyatló hang még jókora műfaji bizonytalanságra mutat, akárcsak a többi hat kiséposz tárgyválasztása és feldolgozása. Ezek: Bizánc eleste, Győr visszafoglalása a töröktől 1598-ban, a Bizáncot feldúló Mohamed szultán és a görög Iréne híres tragikus szerelmi története, a rigómezei csata után menekülő Hunyadi János esete a két rablóval, az Attila által ostromolt aquileiai várban a híres szűz története, végül Szigetvár ostromának egy epizódja, mikor egy apró termetű hajdú kettéhasított egy óriás törököt. Novellatémák, jórészt moralizáló prédikáció modorában kidolgozva. Ám van bennük néhány tematikai mag, amelyekre később nagy jövő vár a magyar irodalomban. Attila és a hun történet, Hunyadi János, orientalisztikus szerelmi történetek. Az alapul szolgáló történelmi források főleg Antonio Bonfini (a Zsámboki-féle kiegészítéssel) és Istvánffy Miklós, később is a magyarországi neolatin, sőt magyar nyelvű történelmi epika legfontosabb forrásai.

Nem tudjuk, ki írta a Pákay János jezsuita filozófiaprofesszor által 1677-ben a kassai egyetemen felavatott filozófusok tiszteletére Lőcsén kiadott költeményt, melynek címe: *Zodiacus Herculeo-*

¹⁹Pauli RITTER Nova Musa, Sive Pars Artificiosa Operum Poëticorum, quae annuo Ablegationis Suae ad Caesaream Aulam tempore concinnabat. Edita Viennae Austriae 1683, *Novus Skanderbeg*: 45. skk.; vö. Hrvatski latinisti – Croatici auctores qui Latine scripserunt. II. k. Pesci 17–19. Stoljeća. Auctores saec. XVII–XIX. Zagreb, 1970. Priredili-Digesserunt, Veljko Gortan i Vladimir Vratović. 123–165.

²⁰[Imre CSÁKÁNYI]: *Heroa facinorum hebdomas carmine heroico descripta* [...] neobaccalaureis In [...] Univ. Cass. creatis a R. P. Stephano Battyani [...] Ab [...] Humanitate Cassoviensi dedicata. Anno M.D.C.L.XXVI. – Tyrnaviae, Typis Academicis Excudit Martinus Thomas.

²¹I. m. 3–8.

²²Vö. SZÖRÉNYI László: *A jezsuiták és a magyar honfoglalási epika fordulata*. – *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk.: SZAUDER József–TARNAI Andor. Bp. 1974. 567–645.

*Atlantis Pannoniae sive selectiores duodecim Joannis Corvini heroici labores.*²³ A mű nevezetes lépcsőfok a magyar neolatin eposz történetében, mert először viszi következetesen keresztül a Tasso–Donati-féle poétika követelményeit. A hős keresztény, történelmi, és a nem túl régi nemzeti múltból való. A herculesi 12 munkával való párhuzamosítás pedig a Sarbiewski-féle allegorikus követelményt elégíti ki: a hős küzdelmei egy lélek megtisztulásának állomásai. Sajnos, a megtisztulást kissé erkölcsprédikátori modorban, szájbarágóan kinyilvánítva kapja meg az olvasó, hiszen a keresztény Herkules, Hunyadi János utolsó munkája, hogy legyőzi önmagát, amikor megbocsát a hűtlen szerb despotának, sőt megajándékozta egy töröktől visszafoglalt várral. Ezzel – mint a költő mondja –, felülemelkedett minden antik, sőt keresztény hősön is. Különben Hunyadi változatos életéből ügyesen vannak kiválasztva az egyes epizódok, hogy az enciklopédikus jellem követelményeinek eleget tegyen. Az első énekben mint hős katona mutatkozik be, amidőn Izachus basát legyőzi. A második énekben ő az övéiről gondoskodó haza-atyja, amikor Mezettus béget legyőz, kiszabadítja a török által rabszolgaságba hurcolt magyar anyákat és gyermekeket. A harmadikban a bosszúhadjáratra induló Murád szultánt győzi le a Vaskapunál, a negyedikben királya leghűbb alattvalójaként indul Bulgáriába a török ellen. Az ötödikben a hadicselekhez értő hadvezérként kel át a Balkán-hegységen, a hatodikban, a várnai vereség után viszont ő a haza egyetlen reménye. A hetedikben, kormányzóként, mint ideális fejedelem jelenik meg. Egyéni bátorságát és rettenthetetlenségét tünteti ki a nyolcadik részben, ahol a pusztában bujdosik és pusztá kézzel legyőz két fegyveres rablót. Ugyanitt filozófusként is megmutatkozik, aki felmondja a szokásos közhelyeket a szerencse forgandóságáról. A kilencedik részben hajós, hiszen a Dunán zúzza szét Belgrád török ostromzárát. A tizedikben hatásos szónok, aki feltüzezi csüggedő katonáit. A tizenegyedikben a várvédelem mestere, hiszen elkergeti a törököt Belgrád alól. Már csak azért sem fejezhette be a költő Hunyadi halálával, mert neolatin eposz-elmélet, így Donati vagy Du Cygne műve is, kötelezőleg írja elő, hogy az eposz csak boldog kifejelettel végződhetik. Feltűnő viszont az eposzban a keresztény elem teljes hiánya. Persze tudjuk Hunyadiról, hogy ő keresztény, de egyszer sem imádkozik, sem ő, sem ami még furcsább, a szintén szereplő Kapisztrán Szent János. Annál több pogány mitologizálás van az eposzban.

Székely Ferenc nagyszombati jezsuita tanár 1689-ben adta ki *Gloriosa Belgradi Libertas* c. kötetét.²⁴ Szabályszerű eposzi apparátussal ellátott mű, amely Belgrád visszafoglalóját, Miksa Emánuel bajor választófejedelmet teszi meg hőisévé. Magyar nemzeti jelleget persze nem tulajdoníthat a hősnek, a tulajdonképpeni hős maga a megszemélyesített német nemzet, Teuto. Mint legfőbb hadúr, a távolból Lipót császár is feltűnik az osztrák sasokkal, de a magyar történelem csak indító keret, Belgrád hajdani elestével kapcsolatban. Magyar hős nincs is, csak egy megszemélyesített Hunnus, aki buzdító beszédet tart. Belgrád török elfoglalása után Diva Rhamnusia visszament az égbe. A török századokig uraskodott a várban. Jön azonban Coelestis spes és vigasztalja, hogy sorsa majd jobbra fordul. Tényleg, már felszabadult Buda és Fortuna megmagyarazza Teutonium Gradivusnak, hogy Belgrád nélkül csonka lenne a győzelem. Aliger Timor zavart akar kelteni, de a Dux elkergeti. Feltüzezt harcosságait a vár alá vezeti. A lakomázó török őrség zokogni kezd és félelmében Mohamedhez könyörög. A próféta méltatlankodik hí népe pusztulásán, de nem tud segíteni: Emánuel ostromol és győz. Hungaria egyik szeme sír, a másik nevet: örvend a győzelemnek, siratja az elesett hősöket. Calliope megvigasztalja: a hazáért holtak, a mennybe kerülnek. A múzsák dicsőítik a hőst, Bellona kliensévé fogadja, és új győzelmeket ígér. Azt hiszik, itt az örök béke. Nem: nincs megállás a török teljes

²³ *Zodiacus Herculeo-Atlantis Pannoniae. Sive selectiores duodecim Joannis Corvini heroici labores.* Rev. [...] Candidatis per Rev. [...] Joannem Pakay e Societate Jesu [...] in [...] Universitate Cassoviensi [...] condecoratis a [...] Universitatis Humanitate Dicati [...] MDCLXXVII, Leutschoviae, Typis Samuelis Brewer.

²⁴ [SZÉKELY Ferenc] *Humanitas Tyrnaviensis, Poetae Tyrnavienses; Gloriosa Belgradi Libertas.* Honori [...] Neo-Baccalaureis [...] Promotore [...] Georgio Berzeviczi S. I. [...] Anno reparatae Salutis M.DC. LXXXIX. – Tyrnaviae Typis Academicis.

megsemmisítéséig. Hiába a nagy eposzi készüllet: a mű csak alkalmi költeménnyé sikeredett, amely a panegyricus dicsőítést vegyíti a haditudósítói ujjongással, hiába használja a teljes eposzi apparátust, nincs történelmi távlata a cselekménynek. Vagy ha van, az enyhén szólva aszimmetrikus: hiszen hajdan Belgrád a magyar birodalom védőbástyája volt, most pedig egy német hős közreműködésével egy eljövendő dinasztikus világalom bástyája. A Habsburg-központú dicsőítés legalább annyira távlatlan, mint Gyöngyösi István magyar nyelvű eposzainak a túlságos alkalmiságból fakadó partikularitása.²⁵

Az eddigi három mű részletes ismertetésével voltaképpen egy-egy típust ismertettünk, mert mind-egyiküknek van még megfelelője a századvég latin irodalmában. Kögl Józse nagyszombati jezsuita *Lauri triumphales Herois Apostolici Regni Propugnatoribus Jam dudum debitae* c. költeménye Csákányi Imre módszerét választja, midőn hat különböző epizódot fűz össze a magyar történelemből, a törökellenes harcok eseményei közül.²⁶ Az első Logodi Simon, Szabács hős védőjének története, a második Eger védőjének, Dobó Istvánnak és Mecsei Istvánnak állít emléket, a harmadik Szondy Györgyöt, Drégely vár védőjét ékesíti babérral, a negyedik, leghosszabb verses elbeszélés a szigetvári Zrínyi Miklósról szól. Valószínűleg a költő Zrínyi eposzának ismeretére utal az, hogy a kiséposz elején Zrínyi készül a halálra és felajánlja életét Istennek. Ám a cselekményt kisszerű, egyoldalú felfogás jellemzi, mert Zrínyi legfőbb erénye az, hogy oly sokáig ellent tudott állni a várat emésztő tűznek. Így szinte történeti anekdotává fokozza le a jól induló költeményt. A végén azonban ismét felszárnyal és méltó múzsáért könyörög, hogy az egész világ megismerhesse a csodálatos hőstettet.²⁷ Úgy látszik, Zrínyi kezdeményezése nem hagyta nyugodni a neolatin költőket. A mű történelem-képe egy lényeges ponton eltér a Székely Ferencétől, amennyiben a magyar rendi gondolkodás keretei között mozog, az apostoli királyság emlegetésével. Persze azért nem mulasztja el Habsburg-hűségét is igazolni: az utolsó darab meglepő módon nem törökellenes vitézről szól, hanem két császári zsoldos-tisztról, Tommaso Savolioról és Leonhard Graffról, akik Nagybánya várát védték a XVI. században a lázadó honpusztítóknak beállított János Zsigmond erdélyi fejedelem (a szerző szerint csak vajda) ellen. Azt sem mulasztja el hozzátenni, hogy manapság is akadnak gonosz lázadók. A magyar történelem heroikus epizódjai különben belekerültek a nemzetközi jezsuita neolatin költészet repertoárjába is. Pl. a belga származású cseh jezsuita, Coturius költeményfüzérébe, amelyet Nagyszombatban kétszer is kiadtak, 1691-ben és 1696-ban (az utóbbit név említése nélkül). Címe: *Octodecim Heroum Christianorum Spectacula*. Két magyar darabot is tartalmaz, az egyik Báthori András bíbornoknak és erdélyi fejedelemnek a székelyek általi megölését mondja el, a másik pedig a huszita cseh rablók ellen küzdő egri leány történetét – Arany János majdani balladatémáját. A könyvvel már foglalkozott a századfordulón Hegedűs István, de a szerző kilétével nem volt tisztában, a név nélküli kiadás alapján azt hitte, hogy magyarról van szó.²⁸ Ennek ellenére ő volt az első, aki felhívta a tudomány figyelmét a XVII.

²⁵ Vö. AGÁRDI Péter: Deux modèles de la poésie épique baroque (Miklós Zrínyi et István Gyöngyösi), in: *La baroque en Hongrie* par un collectif de l'Académie Hongroise des Sciences sous la direction de Tibor Klaniczay et Imre Varga. Préface de Pierre Charpentrat, „Baroque”, Cahier 8. Montauban 1976. 73–82.

²⁶ [KÖGL József]: Lauri triumphales Herois Apostolica Regni Propugnatoribus Jam dudum debitae. Nunc Heroico Carmine Contextatae [. . .] Promotore R. P. Jacobo Lupperger [. . .] dicatae. Ab Ill. Parnasso Tyrnaviensi. Anno [. . .] M.DC.XC.I., Tyrnaviae.

²⁷ „O utinam dignis liceat cantare Camaenis!
Musa ait, o utinam vitae, mortisque trophaea
Heroae liceat toti transcribere mundo!
O utinam lauri, quas unquam Roma triumphas
Vidit, succrescant! Omnes caput hocce meretur.”

i. m. f. B 7^r.

²⁸ HEGEDŰS István: Adalékok a magyarországi latin költészet történetéhez. EPhK 1909. 321–334. vö. DÉZSI Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Bp. 1927. 62. skk.

századi magyarországi latin epika kutatásának fontosságára. Teljesen a Székely által taposott ösvényen jár Gusich Miklós nagyszombati jezsuita, aki 1692-ben adta ki *Ludi bellici serenissimi principis Ludovici Badenstis* c. eposzát.²⁹ Noha ebben foházkodik Calliopéhez, végig nem tud elszakadni a személyhez forduló dicsőítés hangnemétől. Magyarország itt is csak színpad a hadijáték számára, amely – mint az Előszó mondja – sohasem nélkülözte a maga Herkulesét.³⁰ Itt nem perzsa dárdahajigáló játék folyik, nem is dirkéi hattyúk harca, hanem oroszlánok viadala. A naponta megújuló csatákban újjáéledt Róma lelke, és a bölcsnek nem is lehet nagyobb gyönyörűsége, mint nézőként helyet foglalni ennek az amfiteátrumnak lépcsőin. Bádeni Lajos vitézségének egyhangú magasztalása az egész. Magyarországot meghódított tartományként kezelték a Habsburgok, szó sem lehetett újra valamiféle Zrínyi-vagy Hunyadi-típusú nemzeti hős feltámasztásáról, tehát a Zodiacus kezdeményezését nem folytatta senki. Megszületett viszont az Aeneis nyomán az első magyarországi latin regény. Habsburg Rudolfról, az Ausztriai Ház alapítójáról, aki az ismeretlen szerzőtől Nagyszombatban 1695-ben megjelentetett *Aeneas Habsburgus* című államregény főszereplője.³¹ Ha prózai formában is, de itt azután megvalósult mindaz a követelmény, amelyet a jezsuita teoretikusok az ideális eposzi hőssel kapcsolatban felállítottak. Először is – Pontanus és mások nyomán – megtisztítja a szerző, úgymond, Aeneas alakját a Vergiliustól ráragasztott költői hazugságoktól. Eszerint a Trójából eredő Anchises-fi kitűnő erényű és vallásosságú férfiú volt, aki, miután hazáját feldúlták, hétéves bolyongás után a neki Istentől szánt új hazába, Latiumba hajózott és az ellenség vezérért háborúban legyőzte, megölte, magának királyságot, övéinek pedig otthont szerzett.³² Habsburg Rudolf könnyen alkalmazható erre a sémára, hiszen 7 évi küzdelem után vitte be házi isteneit az új Latiumba, azaz a német-római császárságba, ahol is háza uralma immár 500 éve fennáll és nyilván örökké fenn fog állni. Őt is isteni jel ébresztette hivatása tudatára, mert midőn egyszer az erdőben lovagolt, lovát kegyességtől vezéreltetve átadta egy papnak, aki egy szegény beteghez vitte az Oltáriszentséget. Ekkor az erdőből égi hang szólt meg, és eljövendő hatalmas méltóságot ígért neki. A regény foglalkozik Rudolf itáliai, főleg apuliai katonáskodásával, poroszországi győzelmével a magyar Béla király ellen, végül Csehországgal folytatott háborúival, melyeknek végén legyőzte és megölte a maga Turnusát, Ottokár királyt. Ezek után a választófejedelmek mellőzve Oroszlánszívű Richárd angol és Alfonz kasztíliai királyt, őt választották császárrá. Az államregény szabályainak megfelelően, a szereplők álnéven fordulnak elő: Aeneas maga Rudolf, Agadillus a megszemélyesített Érdem, Apatulphus a megszemélyesített Cselszövés, Aretius a megszemélyesített Erény, Belagar Béla magyar király, Magyarország Punnigaronia, Ausztria Germanocordia, Urocottas vagy Turnus pedig Ottokár stb. Anna Coreth kutatásaiból tudjuk, hogy a svájci-osztrák néphitben is élő legendát Rudolf csodálatos elhivatásáról hogyan aknázták ki a jezsuiták és Lipót császár hogyan törekedett arra, hogy újra megtestesült Rudolfnak tartsák; ha az Oltáriszentséget látta közeledni, akár a sáros földön is térdre vetette magát, és a papokat elkísérte vele külvárosi szegény házakba.³³ Végeredményben azt mondhatjuk, hogy a magyar függetlenség teljes eltörlésére

²⁹[GUSICH Miklós]: *Ludi bellici serenissimi principis Ludovici Badenstis Quos [...] Oratoris Facultas dicitur. Anno MDCXVII – Tyrnaviae, Typis Academicis.*

³⁰I. m. 2^r–3^r.

³¹*Aeneas Habsburgus Per laureatum Religionis et Fortitudinis Septennium Illatis in Novum Latium Penatibus Austriaci Imperii Author. Promotore [...] Francisco Székely [...] Ab Illustri Oratori Facultate Tyrnaviensi Oblatum Anno MDCXV die 22. Mensis Augusti. Tyrnaviae, Typis Academicis.*

³²„Aeneam, si a Maronianis commentis liberum ad Historicam veritatem traducimus, Anchisis filium Troiâ oriundum prestanti virtute et religione virum fuisse in confesso est: is patria hostiliter devastate post erroris sui septenium (sic!) quo graves labores exantlarat, in Latium divinitus sibi destinatum venit; ubi periculoso bello confecto, hostium duce occiso, sibi regnum, suis certa domicilia constituit. Ita Pontanus alijque”, i. m. fnn. 2^r.

³³Anna CORETH: *Pietas Austriaca. Ursprung und Entwicklung barockern Frömmigkeit in Österreich.* Verlag für Geschichte und Politik, Wien. 1959.

indított Habsburg-támadás idején a magyarországi latin költészet minden igyekezete ellenére sem tudott a nemzeti történelemből választani a poétikai normáknak megfelelő eposzi hőst, és így szükségszerűen jutott a Habsburg-dinasztia alapítójához, mint ideális Aeneashoz. Ezen az úton továbbmenni már nem lehetett.

Egészen már okokból látta be a hagyományos neolatin költészet csődjét és a megújulás szükségességét Tommaso Ceva, milánói jezsuita. Töprengéseinek gazdag tárháza a Nicolaus Jannetasiushoz, rendtársához intézett verses episztolája: *De lingua latina, et de veterum imitatione*.³⁴ Először is nyűgnek érzi az antikok szolgálai, exemplum-szerű imitációját. Nem lehet szolgálailag utánozni, hanem csak úgy, ahogy Vergilius a görögöket. De hiszen az új latin költőknek ott van Torquato Tasso és a Po hatyúja: Ariosto! Az ő nagyszerű olasz poézisüknek kell az utat mutatnia. Először is le kellene fordítani ezeket az olasz eposzokat latinra, akkor is, ha a kor uralkodó francia ízlése orrát fintorgatja ilyenféle vállalkozásra. Azután új szavakat kell alkotni, a klasszikus latinság szókinccse ugyanis már teljesen ki van fosztva. Különbösen is a modern élet kifejezésére elégtelen ez a szókinccs. Vallásos költeményt pedig azért nehéz írni, mert az antik mitológiát csak erőszakkal lehet a keresztény menny szereplőivel behelyettesíteni. Ha mégis folytatódik az eddigi gyakorlat, a neolatin költészet csak az ifjúság nevelésének eszköze, és a tudósok zártkörű szórakozása lesz. Így azután a költő elesik az igazi műértő: a nép egyetértő vagy elutasító bírálatától, attól a népszerűségtől, amelyet pl. Tasso eposza élvez, s amely kijár Ariostónak is, noha a ferrarai udvar elhanyagolta. Ezt a gondolatot fűzte tovább bátyjához írott episztolájában is: Christophoro Cevae e Societate Jesu de ejusdem versione latina Torquati Tassi.³⁵ Tasso-fordító bátyját úgy oktatja az élő nyelvből való fordítás kikerülhetetlenségéről és szinte megoldhatatlan nehézségeiről, hogy közbeszövi saját Ariosto-fordításának egy részletét. Elveit több eposzban is kipróbálta, ezek közül a legnépszerűbb az 1690-ben Milánóban megjelent *Jesus puer* című, 9-énekes mű, amelyet Lipót császár fiának, József római királynak ajánlott, s amelyet meglepő gyorsasággal 1693-ban Magyarországon, Nagyszombatban is kiadtak.³⁶ (Megjegyzendő különben, hogy utolsó kiadása Ceva más műveivel együtt, Velencében jelent meg 1724-ben.)³⁷ A gyönyörködtető celszöveiről szól, bizonyos patrisztikai és legendás megalapozottsággal, de főleg Ariosto és Tasso szabad imitációjával költött, kitalált szereplőkkel, sok csodás elemmel, így pl. légi utazással, a földi paradicsom leírásával, sőt az ördögök részéről rendezett erotikus orgiával. Az előszó leszögez két alapvető fontosságú poétikai elvet. Először: a témának megfelelően szakított az egyoldalú heroizálással és a műnek conico-heroicus színezetet adott. Másodszor: a latinságon belül visszanyúlt a XVI. század klasszikusaihoz, Sannazarohoz, és főleg Vidához. Sokat allegorizál, de immár a cselekményszövevéssel óhajt keresztény erényekre oktatni, nem a monumentálisra növelt, enciklopédikus jellemű hősök megteremtésével.

Bátortalan magyar követőjének tekinthető Borza Mihály nagyszombati jezsuita, aki 1699-ben adta ki *Metamorphosis sacra* című, elégikus disztichonokban írott és 7 költött levélre tagolt regényes történetét.³⁸ A heroidák témája kalandos és egzotikus. A XVII. század közepén Marokkó és Fez királya, Mulei Mahomet Atafi Sefiri, nagyhírű mohamedán tudós és író, atyja akarata ellenére elindult

³⁴ *Silvae Thomae Cevae e Societate Jesu*, editio Veneta. Venetiis MDCCXXXII. Ex Typographia Gasparis Girardi, 9–16.

³⁵ i. m. 49–51.

³⁶ *Jesus puer*. Poema Thomae Cevae Soc. Jesu. Iosepho primo Romanorum regi sacrum. Tyrnaviae, Typis Academicis excusum per Joh. Adam. Friedl. Anno 1693.

³⁷ *Jesus puer – Silvae – Philosophia novo-antiqua*, Venetiis, 1732. (ed: Gaspar Girardus).

³⁸ [BORZA Mihály]: *Metamorphosis sacra* P. Balthasar Ignatii Lojoliae Mendez ex Potentissimo Fessae, et Marocchi Rege, primum Christiani, deinde Sacerdotis Societatis Jesu. Elegis epistolaribus adumbrata. Laureatis honoribus [...] neo-baccalaureis [...] in Alma [...] Univ. [...] Tyrn. [...] prom. [...] Leopoldo Rackensperger [...] insingerentur. A [...] Humanitate Tyrnavicis per Joannem Andream Hörmann.

Mekkába zárandoklatra. Hajóraját egy máltai lovagrendi flotta szétszórta, őt magát pedig foglyul ejtette. Királyi váltságdíjért szabadon engedték, de midőn újra kifutott a nyílt tengerre, hatott a hosszas fogságban megismert jezsuita misztika: álmában azt látta, hogy körülötte lángban áll a tenger, amely nem egyéb mint a pokol, s benne szenvednek rokonai, barátai és már neki is el van készítve eljövendő örök bűnhődésének helye. Visszatért Máltára, kikeresztelkedett, felvette elfogójának, Ignáció Loyola Mendez lovagnak nevét, majd ehhez még a Baltasar szerzetesi nevet, mert belépett a jezsuita rendbe. Hosszas előkészület után elindult hazájába térítőnek, de – a szentség hírében – útközben Spanyolországban elhunyt. Borza az előszóban kénytelen is erőlködni, hogy megmagyarázza a témaválasztást: eszerint a török hatalomnak már vége, s ha a történetből tudjuk, hogy ilyen nagy uralkodók is megtértek, akkor várható és remélhető, hogy Európa eretnek, azaz protestáns uralkodói is nemsokára megtérnek az egyedül üdvözítő Egyházba.³⁹ A keresztény hős kötelező egyeduralma megtört: ha egyelőre egy megtért mohamedán kapott is bebocsátást a jezsuita Parnasszusra.

Ismeretes, hogy a pogány Attilát dicsőítő, nemzeti hősként ideális jellemmé formáló XVIII. századi latin jezsuita eposzok a közvetlen előzményei a XIX. századi magyar nyelvű romantikus epikának.⁴⁰ Ezek az eposzok részben hexameteresek és Vergiliust imitálják, részben distichonosak és Ovidius modorában készültek; utóbbi esetben nemegyszer heroi-komikus jellegűek. Hogyan függenek össze ezek a XVIII. századi művek az előbb ismertetett, tematikai zsákcúba jutott XVII. századi elődeikkel? Ceva már utat mutatott a regényes eposz kialakítására és a hasonló jellegű anyanyelvi művekkel nem rendelkező magyarországi latin költészet szükségszerűen szorult rá egy antik előzményre: Ovidius Metamorphosésára. Arra a műre, amelyet Sarbiewski még mereven elutasított. A magyarországi neolatin poézis döntését nagymértékben megkönnyítette egy kívülről jövő újabb ösztönzés: a Christias, Alexander Ross, azaz Rosaeus Londonban 1634-ben megjelent eposza, amely tulajdonképpen Vergilius-cento.⁴¹ Ezt a művet Magyarországon a kálvinista Debrecenben kétszer is kiadták: 1656-ban és 1684-ben. Előszavában a szerző zseniális fogással megoldja az antik mitológiai apparátus problémáját. Tertullianus nyomán azt vallja, hogy az Olympus isteneit az antikok egyszerűen a zsidó szentkönyvekből lopták: Jupiter Jehova, Adonis Adonai, Vulcanus Tubalcain, Musaeus maga Mózes és így tovább. A jezsuiták félszázados késéssel alkalmazták ezt a módszert. Bernardus Pannagl osztrák-cseh jezsuita 1712-ben, Prágában kiadott *Metamorphosis Metamorphoseos* című eposzában az egész ovidiusi művet átkrisztianizálta, s ráadásul Jézus életét írta meg ebben a formában.⁴²

A XVIII. századi szegényes magyarországi poétikai tankönyvtermés nem sokat foglalkozik az eposszal.⁴³ Az 1698-ban Nagyszombatban megjelent *Ars metrica* az antikok mellett csak különféle lírai neolatin költőket emleget, így a francia Sautel, Menstriel és Bussiéres jezsuitát.⁴⁴ Azonban a piarista Moesch Lukács *Vita poetica* című, 1693-ban megjelent dramatizált poétikájában gyorsan elintézi a panegyrissekkkel, dedicatoriakkal, gratulációkkal és más alkalmi költeményekkel együvé sorolt eposzt; mégis mikor költ egy eposzt elvei példájaként, akkor a legegyetemesebb keresztény témát választja – nyilván Sannazaro, Vida és Ceva nyomán – azaz: Jézus feltámadását.⁴⁵ Az ideális nemzeti

³⁹I. m. fnn. 1^r.

⁴⁰SZÖRENYI László: De carminibus heroicis Ovidium Vergiliumque imitantibus a patribus Societatis Jesu Provinciae Austriacae saeculis XVII–XVIII. scriptis. in: Acta of the Amsterdam Neo-Latin Congress. München, Fink. 1978. (Sajtó alatt).

⁴¹Alexander ROSAEUS: Evangelizantis Christias. Libri XIII. Debrecini, 1684.

⁴²SZÖRENYI László: Il genere gesuitico delle „metamorfosi” e la poesia di Bernardo Pannagl. – A tours-i III. Nemzetközi Neolatin Kongresszus (1976) Aktáiban (előkészületben.)

⁴³Vö. BÀN Imre: Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században. Bp. 1971.

⁴⁴*Ars metrica sive ars condendorum eleganter versuum. Ab uno e Societate Jesu, Tyrnaviae, Typis Academicis 1698.*

⁴⁵*Vita poetica per omnes aetatum gradus deducta, sive poësis tota vitalis. Docens. canens et ludens. [. . .] in scenam data Per Patrem Lucam a S. Edmundo e Scholis Pijs Sacerdotem. [. . .] Tyrnaviae, Typis Academicis, Anno 1693. – Poema De Resurrectione Domini, 216–222.*

hős keresése zsákutcába jutott, maradt tehát Jézus vagy a megtért marokkói király. Ám a következő században a kocka fordult s Pannagi ovidizáló Krisztus-eposzát imitálva 1717-ben megjelenik Schez Péter *Metamorphosis Hungariae* című eposza, amely végre rátalál az igazi témára, a magyarok honfoglalására.⁴⁶ De ez és folytatása – már koránál és más jellegű költészeti és elméleti kapcsolatainál fogva – már túl esik tanulmányunk tárgyán, amely az első, lényegében Zrínyi művéhez hasonlóan közvetlen folytatás nélkül maradt kísérletet kívánta bemutatni a magyar nemzeti eposz megteremtésére a neolatin költészetben belül.

László Szörényi

L'IDÉAL HÉROÏQUE DU BAROQUE DANS LES ÉPOPÉES ITALIENNES ET DANS LES ÉPOPÉES LATINES JÉSUITES D'EUROPE CENTRALE

En suivant les traces des commentaires de renaissance de la Poétique aristotélieenne, les littératures de langue nationale et néolatines cherchaient partout à créer l'épopée héroïque normative. Mains théoriciens ont élaboré un idéal spécialement baroque de l'épopée, en dedans de la poésie néolatine jésuite. L'étude analyse les théories d'Alessandro Donati, de Martinus Du Cygne et de Sarbiewski. Sur les traces de cette théorie – et pas indépendamment de l'épopée de langue hongroise de Zrínyi – les jésuites de Hongrie ont tenté, eux aussi, de créer l'épopée héroïque ayant un sujet proprement hongrois. C'est cette tendance qui est suivie par l'épopée en douze chants d'un auteur anonyme, intitulée "Zodiacus Herculeo-Atlantis Pannoniae..." (1677). Le héros principal en est János Hunyadi, le chrétien idéal et le héros national. Mais à la fin du siècle, après la conquête du pays par les Habsburg, ce sont les souverains et chefs d'armée de la Maison d'Autriche qui occupent la place des héros nationaux, d'autre part, à la suite des discussions poético-théoriques jésuites contemporaines (p. ex. Ceva), des ouvrages exotiques, héroï-comiques ont aussi vu le jour. Ce n'est qu'en 1716 que cette technique, bâtie pour la plupart sur Ovide, est amalgamée par Petrus Schez avec le sujet de la conquête du pays hongrois. (La présente étude est un chapitre d'un ouvrage plus volumineux de l'auteur qui traite l'épopée néolatine de Hongrie aux XVIIe et XVIIIe siècles.)

⁴⁶ Vö. főntebb a 22. sz. jegyzetet.